

MINYA KÁROLY

SZÓCSOKRÉTA – LAZÁN KÖTVE

Szóalkoholista

Aki kalapáccsal jár a kezében, mindenütt beveretlen szeget lát. Ez a kedvenc közmondásom, és egyben az újszó-gyűjtő munkám alapját is adja. Mindenhol van a házban toll és papír, ugyanis képtelen vagyok arra, hogy ne jegyezzem fel azonnal, ha új kifejezést hallok. Egyszerűen – stílusosan, neologizmussal szólva – *újszó-holista* vagyok, mértéktelen módon „iszom” az új szavakat. (Annyira azért nem függő személy, mint a *lájkoholista*.)

Az általam összeállított Új szavak szótárai (pl. Minya 2019) nyilvánvalóan sohasem lehetnek tökéletesek, hiszen két kérdést mindig nekem szegeznek: Ez a szó miért került bele? Hiszen már régóta ismert. Ez a szó miért nem került bele? Hiszen teljesen új. Egyszemélyes vállalkozásom természetesen szubjektív, nem biztos, hogy minden új kifejezés a látókörömbe kerül.

Nyilvánvaló, hogy egy szótárírónak is lehetnek legjei. A kedvenc szavam a legutóbb megjelent III. kötetből az *embersétáztatás*. Ennek a szolgáltatásnak a lényege az, hogy bárki, aki egyedül érzi magát, de szívesen sétálna valakinek a társaságában, ezt megteheti egy kedves ismeretlennel. Egyszerűen csak fel kell keresni a szolgáltatás honlapját, és bizonyos díj ellenében a cég megbízható beszélgetőtársat biztosít egy séta erejéig. Bár viccnek indult, de nagy üzlet lett. Már készül hozzá az okostelefonos alkalmazás is, és hamarosan globális vállalkozás lehet. A legrejtélyesebb kifejezés pedig a *gumihotel-szolgáltatás*. Ez nem gumiszobákból álló szálloda, hanem olyan szerviz, szaküzlet, amely vállalkozik a téli, illetve nyári gumiabroncsok szakszerű tárolására. A *drónszelfi* egy drónra, repülő robotra szerelt kamerával önmagunkról készített videó, fotó. Szinte naponta születik *okos-* előtagú összetétel. Az *okoszebra* elé beépítettek egy érzékelőt, és ez észleli, ha egy gyalogos át akar menni az úton. Az útra telepített kis lámpák villogással figyelmeztetik a közeledő autósokat. Az *okosparkolás* egy applikációval történik, szenzor figyel, hogy áll-e autó egy parkolóhelyen, és telefonon lehet követni távolból a helyzetet. Az *okospelenka* elejére szerelt nedvességérzékelő szenzorok jelzést küldenek a közelben lévő azonosítókészüléknek, amely továbbítja azt egy okostelefonnak vagy számítógépnek. És végül az *okosrózsafűzér* egy okosóra és egy applikáció kombinációja, amely emlékezteti viselőjét az imádság fontosságára. Leginkább egy kis fekete karkötőre hasonlít, amelynek része egy kereszt alakú okosképernyő is. Találó metaforikus összetétel a *helikopterszülő*, aki a gyerekén kívül nem foglalkozik mással. Túlfélti, mindent megcsinál, mindenbe beleszól, és mindent megold a gyerek helyett, mindig tudnia kell, hogy hol van, és mit csinál.

Mint a helikopter: a feje felett köröz állandóan. Új foglalkozásként jelent meg az *adatbróker*. Ilyen-olyan úton beszerzett felhasználói adatokat rendszerező, elemző személy, ezzel segít a célzott hirdetési kampányokat minél hatékonyabban futtatni. Tevékenysége általában a legalitás határvonalain mozog. A *hackerújságírás* hasonlóképpen, mivel a kiszivárogtatáson alapuló hírközlés. A *boldogságmenedzser* feladata, hogy az adott cégnél mindenki jól érezze magát. A legtöbb startupnál (nagy növekedési potenciállal bíró, innovatív vállalkozásnál) alkalmaznak ilyet. A neologizmusok stiláris voltukat illetően nemegyszer ironikusak, gúnyosak: *antipartiarc*, *bulibáró*, *influenzajárvány*. A *nejlonceleb* erősen pejoratív kifejezés, a pillanatnyi, kérészéletű televíziós, internetes sztárt jelenti.

Beinternetezik, benapozik

Az összetételek közé sorolhatók a *be-* igekötős igék, ezek száma is nőtt. Íme, néhány igen alkalmi: *beflessel*, *behisztizik*, *bekeményít*, *belenget*, *betámad*. Ladányi Mária (2004: 102) e szavak jelentését vizsgálva megállapítja, hogy például a *behisztizik* és a *besír* esetében a cselekvés – egy rossz lelkiállapot kifejeződéséeként – nagyon intenzíven kezdődik, ennek következtében a cselekvő belekerül egyfajta felfokozott, „szédült” tudat- vagy lelkiállapotba, és ebben az állapotban merül el olyannyira, hogy nem tud kilépni sem az állapotból, sem az abból fakadó, illetve az azt egyben elő is idéző cselekvésből. Mindezekben az esetekben tehát a *be-* igekötős igék a cselekvést a cselekvő szándékától, akaratától függetlenül zajló történésneként ábrázolják. A *behisztizik* jelentése ‘idegességében olyan szenvedélyesen kezd el hisztizni, hogy nem tud megnyugodni’. Hasonlóképpen értendő a *benapozik* ige: ‘észre sem vette, olyan sokáig napozott, hogy leégett’, és a *beinternetezik*: ‘észre sem vette, hogy milyen régóta internetezik, nem bírta abbahagyni’. Tehát az adott cselekvésbe való kontrollálatlan elmerülés, belefeledkezés a jelentés alapja.

Sokan nagyon „haragszanak” erre az igitípusra. Az érzés tiszteletben tartandó, azonban e szócsoport kapcsán egy fontos dologra feltétlen fel kell hívni a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy az 1860-as években megjelent Czuczor Gergely és Fogarasi János munkája, A magyar nyelv szótára több száz *be-* igekötős igét tartalmaz szemléltető példamondattal. Zimányi Árpád szerint (2013: 19) jó néhány ezek közül erősen emlékeztet mai nyelvhasználatunk legújabb jövevényeire. Tehát akár ma született új igekötős igéknek is tekinthetnénk őket. Például: *befeleg*. *Csak szóljon, alaposan befelelek majd neki!* A jelentése ‘visszavág, visszaválaszol’. A *beiszik* igeének két jelentése van a szótár szerint: 1. ‘alaposan lerészegedik’ 2. ‘pénzét itatra költi’. Például: *beitta a lovát, vagyonát*. Közmondás is olvasható a szótárban: *Kinek rossz a felesége, igya be!* Az első jelentése ma is használatos: ‘jól berúg’, a második értelemben viszont már nem. Ugyanebben a szótárban olvashatók, és igen erősen a mai nyelvszemléletet és stílust tükröznek még a következő kifejezések: *bealkuszik* ‘alkut köt’, *bemázsál* ‘lemázsál,

lemér', *betart* 'eltart valameddig', *betorkol* 'letorkol'. Ezek az igekötős igék tehát régi, elavult szavaknak tekintendők. Azonban mai szemmel újnak. Vajon ezeket is kifogásolhatjuk visszamenőlegesen? Aligha.

Grépfritti a házfalon

A nagymamák kedvenc szóalkotási módja a népetimológia, akik ha az idegen szavakat nem értik, nem ismerik, gyakran ezzel a módszerrel élnek. Miről is van szó? Nos, arról a jelenségről, amikor a beszélők a számukra idegen, ismeretlen hangzású, ezért kikövetkeztethetetlen elemekből álló szavakat a maguk számára értelmesítik, azaz egy olyan szóval helyettesítik, amelyet ismernek. A klasszikus példa a *peronoszpóra* helyettesítése a *feneroszpora* kifejezéssel. Igaz, hogy ez egyben árulkodó is lehet, illetve intő jel arra, hogy ne használjunk olyan idegen szavakat, amelyekre pontatlanul emlékszünk. Ugyanakkor kellemetlen helyzetbe is kerülhet az illető. Az egyik „gyermekfelügyelő” műsorban azt találta mondani az egyik *bébiszitter* (ezt némely nagymama népetimológiával *bébiszvetterre* változtatta „joggal”, hiszen számára így van valami értelme), hogy ez nem *koncepció*s tábor. Természetesen *koncentráció*st akart mondani. Egyéb sem kellett az egyik paródiákat bemutató együttesnek, rögtön *exhumálta*, azaz *exkuzálta* magát az illető hölgy nevében. Bereczki Zoltán egy *poliészter* – egy nemrég lezajlott énekestehetség-kutató műsorban az egyik dalos jelölt ekképp próbálta kifejezni elismerését a művész iránt. Nem sikerült, bár lehet, maga a színész-énekes sem tarja magát *polihisztornak*. Nemrég olvastam egy anekdotát arról a nagymamáról, aki unokája diplomaosztójára indulva falubeli szomszédja kérdésére belebonyolódott a *kulturális menedzser* szóba, és azt válaszolta, hogy az ő unokája bizony *menedzserkalkulátor* lesz! Ugyanő az autóban megkérdezte egy hosszú út előtt a fiát, hogy az *aligátort* bekapcsolta-e. Természetesen a *navigátorra*, a GPS-re gondolt. Egy illető pedig arra panaszkodott, hogy az emberek nem vigyáznak a házfalakra, és teleszórják mindenfajta *grépfrittikkal*. Nyilván a *graffitire*, azaz a falfirkára gondolt, azonban a *grépfűrűt* déligyümölcs és a *Frutti* cukorka összekeveredett. Mármint a szavak, s nem az ízek.

Magamkép és pitypeták

A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda honlapjának egyik aloldala a Szómagyarító, itt a *szelfi* szóra a következő javaslatok olvashatók: *önari*, *önfi*, *öncsi*, *önész*, *önke*, *öni* – a kicsinyítő-becéző képzős alakok aligha nyerik el a köz tetszését. Vannak, amelyek túl hosszúak, azért nem nyerők: *pillanatportré*, *önpillanatkép*, *önarc-képfeltöltmény* – ez utóbbi inkább egy játékos-önironikus kifejezés. Nagyon sok javaslat érkezett szóösszetételre: *önfénykép*, *önfotó*, *önkép*, *magamkép*, *önmás*, *egykezes*. Szóösszerántással pedig két magyarítás született: *fotón*, *portrén*. Hiába a sok javaslat, egyik sem terjedt el! Egy jó magyarítás kritériumai a követke-

zők lehetnek: legyen viszonylag rövid, könnyen kiejthető, egyértelmű és találó. Azonban ha még megfelel is mindezeknek, szükség van a „csillagok szerencsés együttállására”, illetve a véletlenre. Hiszen milyen jó magyarítás a *franchise*-ra a *rendszerbérlet*, a *szoláriumra* a *fényfürdő* vagy az *aerobikra* a *tánc torna*. Hiába! Nem vált közkeletűvé. Ha megszületik az új magyar szó, minél gyorsabban be kellene vinni a köztudatba, és erre a különböző típusú sajtóorgánumok, valamint az internet lenne alkalmas.

A szómagyarításra gyakran intézmények írnak ki pályázatot, A Minek nevezetek? című névkereső pályázatot a Magyar Bankszövetség írta ki, bízva abban, hogy sikerül egy egységes, magyar elnevezést megtalálni a *PayPass* kártyára. A következő javaslatok érkeztek a bankkártya elnevezésére: *odatartókártya*, *röppentő*, *pittyentő*, *surrantó*, *lehúzó*, *elhúzó*, *csúsztató*, *csippantó*, *villámkártya*, *passzkártya*, *szellőkártya*, *tüsténtkártya*, *közélkártya*, *tedd-vedd kártya*, *add-vidd kártya*, *tapinttárca*, *csúszka*, *villancs*, *okoskártya*, *vizsla*, *kincsem*, *huss*, *Énkártya (érintés nélküli)*, *Noé kártyája*, *pitypeták*. Többségében ötletes kifejezések, azonban a leg-egyszerűbb lett a győztes: az *érintőkártya*. Ezt sikerként könyvelhetjük el.

Nyekenyóka

Az egyik népszerű napi sorozatban a főhős, Tibi gyakran minősít ezzel másokat: *nyekenyóka*. Esetleg a hüvelyk- és a kisujját is himbálja hozzá. Valami olyasmit jelent, hogy hitvány alak, gyenge jellem és így tovább, a helyzettől függően. Az ikerszavak köre is bővíthet, és esetenként annyira új a kifejezés, hogy a helyes írásmódja még most van kialakulóban. Így a *csillogó-villogó* szavakból keletkezett *csilli-villi*, illetve *csili-vili* írása az ikerszókhöz hasonló, és mivel csak a második tagot toldalekoljuk, lehet *csillivilli*, illetve *csilivili* is. Az is vitatott, hogy mi a szó kiejtése, rövid vagy hosszú *l* van-e a szóban. Hasonlóképpen kérdésként merül fel: *pikk-pakk*, vagy *pikpakk*, avagy *pikkpakk* megcsinál valamit? A kért kifejezés helyesírását sem a szabályzat, sem a helyesírási szótárak nem rögzítik. Analógiát kínálhat egyfelől a hasonló hangzású és felépítésű *cikcakk* ikerszó, amelyet egybeírunk, az első tagját csak egy *k*-val. Az internetes találatokból azonban az látszik, hogy a *pikkpakk*, a *pikk-pakk* és a *pikk pakk* forma együttesen nagyjából háromszor olyan gyakori, mint a *pikpakk*, és közülük is a kötőjeles tűnik a legelterjedtebbnek. Ezek alapján egy későbbi helyesírási szabályozás valószínűleg a *pikpakk* és a *pikk-pakk* közül választ majd: az előbbi a *cikcakk* mintájára kodifikálhatja, míg az utóbbit a nyelvhasználat, azaz az úzus támogatja.

A zöld ötven árnyalata

Ha egybevetjük a magyar és finn színneveket, még pontosabban az alapszínneveket, valamint árnyalataikat, akkor egy nagyon csodálatos és gazdag világra bukkanunk (vö. Minya–Révay 2018). A *zöld* alapszínnev leggyakrabban olyan

szóösszetételekben szerepel, amelyek azt fejezik ki, hogy valami olyan színű, mint az összetétel előtagjával jelölt

- tárgy: m. *palackzöld* – *pullonvihreä*, m. *üvegzöld* – fi. *pullonvihreä*;
- anyag: m. *bársonyzöld* – fi. *samettivihreä*, m. *földzöld* – fi. *maastonvihreä*, m. *jégzöld* – fi. *jäänvihreä*, m. *olajzöld* – fi. *öljyvihreä*, m. *selymezöld* – fi. *silkkivihreä*, m. *vízzöld* – fi. *vedenvihreä*;
- ásvány: m. *jadezöld* – fi. *jadenvihreä*, m. *malachitzöld* – fi. *malakiitti*, m. *opálzöld* – fi. *opaalin-vihreä*, m. *smaragdzöld* – fi. *smaragdinvihreä*, m. *türkizzöld* – fi. *turkoosi*;
- növény: m. *almazöld* – fi. *omenanvihreä*, m. *borsózöld* – fi. *herneen vihreä*, m. *csalánzöld* – fi. *nokkosen vihreä*, m. *erdőzöld* – fi. *metsänvihreä*, m. *fenyőzöld* – fi. *kuusimetsän vihreä* 'fenyőerdőzöld', *havunvihreä* 'tűlevelű zöld', m. *fűzöld* – fi. *ruohonvihreä*, m. *hagymazöld* – fi. *sipulin vihreä*, m. *hárszöld* – fi. *lehmuk-sen vihreä*, m. *kaktuszzöld* – fi. *kaktuksenvihreä*, m. *kivizöld* – fi. *kiwinvihreä*, m. *levélzöld*, fi. *lehdänvihreä*, m. *lime-zöld* – fi. *limenvihreä*, m. *mandulazöld* – fi. *karvasmantelivihreä*, m. *mentazöld* – fi. *mintunvihreä*, m. *mohazöld* – fi. *sammalvihreä*, m. *nádzöld* – fi. *kaislan vihreä*, m. *olivazöld* – fi. *oliivinvihreä*, m. *páfrányzöld* – fi. *saniaisenvihreä*, m. *pisztáciazöld* – fi. *pistaasinvihreä*, m. *rezedazöld* – fi. *resedavihreä*, m. *zuzmózöld* – fi. *jäkälänvihreä*;
- állat vagy madár: m. *borostyánzöld* – fi. *meripihkan vihreä*, m. *kolibrizöld* – fi. *kolibri vihreä*, m. *korallzöld* – fi. *korallinvihreä*; m. *papagájzöld* – fi. *sävy papukaija* 'papagáj árnyalat';
- kémiai elem vagy vegyület neve: m. *bronzzöld* – fi. *bronssinvihreä*, m. *ce-mentzöld* – fi. *sementinvihreä*, m. *cinkzöld* – fi. *sinkkivihreä*, m. *ftalo-zöld* (a nafta 'kőolaj', perzsa, lat. szóból) – fi. *ftalosyaniinvihreä* 'flatociánzöld', m. *kobaltzöld* – fi. *kobolttivihreä*, m. *kobalt-titán zöld* – fi. *kobolttititaanivihreä*, m. *króm-oxid zöld* – fi. *kromioksidinvihreä*, m. *réz(rozsdá)zöld* – fi. *kuparivihreä*;
- egyéb dolog: m. *epezöld* – m. *sapenvihreä*, m. *fjordzöld* – fi. *vuonon vihreä*.

Hapaxok

A középiskolában is tanított hapax legomenonnal A Holnap antológiában többször is találkozhatunk. A legismertebb: „Ballagtam éppen a Szajna felé / S égtek lelkemben kis *rőzse-dalok*” (Ady: Párisban járt az ős). Az alkalmi, egyszeri összetett szavak kötőjellel törtéző írása ma is a szépírói szabadságba tartozik. (A magyar helyesírás szabályai szerint egybe kellene írni jelentéssűrítő összetételként: *rőzsedalok*.) A kötőjelezés célja ugyanakkor nem csupán az alkalmiság jelölése, hanem az összetételi tagok szokatlan egybefűzésének a hangsúlyozása, a metafora plasztikusabbá tétele, erősítése, és a szavak jelentésbeli távol-ságának kiemelése. „Érzed, hogy rohanunk / Mesebeli *lég-folyók* hátán?” (Ady: A szerelmesek holdja). „Szeretem [...] *dér-esős*, hideg hajnalon / A mezőket” (Ady: A Halál rokona). „Előtte a fiatal nő-test / *Parfüm-hirnöke* jönne” (Ady: Maradhatsz és szerethetsz). „*Arany-tűz* ujjal túrja a fűvényt fel / Köröttem a nap” (Balázs Béla:

Az órák). „Köréjük fonva szürke vaskigyók. / S közöttük ül egy *katlan-testü* pók. / Tudod-e milyen rémes csoda ez? / A szesz...” (Dutka Ákos: A szesz). „Bujdosik a levél gyors *staféta-szárnyon...*” „Szived is kilopták / Napnyugati *kocsmaködben* a vászoncelédek” (Emőd Tamás: Lellei Nagy András). „Más szín a napfény *vendég-máza...*” (Babits: Feketeország). „Zöld *penészköntösü* Baál isten...” „– Föl *penész-bálvány!* Ébredj, jó öreg!” (Miklós Jutka: Baál isten).

Szárnyas pofon

Závada Péter és Szabó-Székely Ármin Ithaka címmel egy igen újszerű Odüsszeiával jelentkezett. Ez egy fordításon alapuló mai átírás, sőt parafrázis. Mi több, ha a következő ajánlót olvassuk, akár blaszfémiának is tekintheti bárki. Vérmérséklet kérdése. „A héroszok hérosza, a férfiideál, filozófus, politikus, apa, férj és szoknyapeccér húsz éven át bolyong, mert bár haza, Ithakába vágyik, a legrövidebb útnál mindig jobban vonzzák a szomszédos sziget felfedezésében rejlő kalandok.” Székely Kriszta, a darab Katona József színházbeli rendezője ekképpen nyilatkozott: „Az átírás valamelyest elemzi is a szöveget, új olvasatban értelmezi a történetet. Azt is szerettem volna, hogy a humora, bizonyos hangsúlyai a mai fül számára ismert szófordulatokká alakuljanak. Závada Péter felfrissítette, hangolta, szabad verssé formálta az eposz szövegét.”

Az átírás egyik legjellemzőbb eszköze a stílushiba erényként való felhasználása, így például a stílustörésé, azaz a mai, bizalmas kifejezések használata. Penelopé így szól a kérőkhöz: „Hallgassatok ide, ti nemes kérők, kik évek óta / szerényen szólva is *all inclusive* ellátásban / részesültök, és a ház számlájára esztek és isztok.” „De szóljatok, ha tévedek. Benne van a *pakliban*.” Ugyanilyen stílusfunkciója van a hasonlatnak is: „[Odüsszeusz] És mint a rocsztár, aki kedvenc *Fender Stratocaterét* / készül fölhúrozni, úgy idegezi föl könnyedén a halálos / hangszert.” Vagy: „Elég átlátszó csel, de Priamosz, Trója királya úgy / *benyalja, mint a bélyeget*.” „Mint a *faék* vagy a pattintott kőbalta, olyan primitívek. / Az okatlan állat ezekhez képest magfizikus.” Változnak a műben az állandó jelzők is, például: *Zeusz, a fennendörgő*. A látszólagos patetizmus és bizalmas nyelvhasználat óriási kontrasztot teremt az átírt eposzban például akkor, amikor Pallas Athéné ekképp idézi apja szavát: „Lányom, nehogy egy *szárnyas pofonnal* be találgam / dönteni fogad kerítését.” Ugyanez a keveredés megtörténhet a szaknyelvi kifejezésekkel: „Nem látod, ahogy könnyeivel a homokos / fövenyt áztatja teste komplett *folyadékháztartását* / fölhasználva?” Az új, egyedi szó alkotása még eredetibbé teszi a művet, Nauszikaá így mesél: „És akkor mondom a csajoknak, hogy *nauszikáljunk* / kicsit.” Azaz anyaszült meztelenre vetkőznek és fürdenek. Odüsszeusz dicsérő hasonlata Nauszikaá szépségére ugyancsak sajátos: „Esküszöm, olyan szép vagy, mint egykor Déloszban / az a kivilágított *trafóház*, nem messze az Apollón- / oltártól.” Nauszikaá pedig a következőképpen jellemzi a partra vetődött Odüsszeuszt: „Mosdatlan macsó, szexi favágó,

egyfe fene: *homeless*." Ugyanakkor gyakran szerepelnek szövegrészletek az eredeti műből, Devecseri Gábor fordításában, Madách Tragédiájából, sőt dalszövegrészletek is. Nyelvi kavalkád, stílusbeli háború az egész mű.

Ez az írás tekinthető olyannak is, mint egy kacattorta, amelynek a teteje tele van rakosgatva mindenféle csokival, habcsókkal vagy macaronnal. Vagy egy színes, születésnapi szócsokornak, ezt kívánom átnyújtani Bozsik Gabriellának e jeles alkalomból. Isten éltesen sokáig!

Irodalom

- Ladányi Mária 2004. Rendszer – norma – nyelvhasználat: Igekötős neologizmusok „helyi értéke”. In: Büky László (szerk.): *Nyelvleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.) Szegedi Tudományegyetem. Szeged. 97–118.
- Minya Károly 2019. *Új szavak*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly – Révay Valéria 2018. Magyar és finn színelnevezések kontrasztív vizsgálata. In: Székely Gábor (szerk.): *A színek és a színnevek világa*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 133–159.
- Zimányi Árpád 2013. *Szóképzleti és morfológiai változások a mai magyar nyelvben*. Líceum Kiadó. Eger.